

İspaniyada ərəb ədəbiyyatının yaranması və inkişafı tarixinə dair

VIII əsrin əvvəllərində ərəblərin İspaniyada məskən salıb tarixdə ilk dəfə Qərbi ölkəsində öz ədəbiyyat və mədəniyyətlərini yaratmaları ərəb ədəbiyyatında mühüm bir hadisə oldu. Bu, ərəb ədəbiyyatının formalaşmasına və gələcək inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdi.

Ərəblər İspaniya torpaqlarına ilk dəfə 710-cu ildə qədəm qoymuşlar.¹ Sonralar bu, axın şəklini almışdır. İspaniyaya səfər edənlərin içində yoxsulluq ucundan, daha xoşbəxt həyat qurmaq arzusu ilə gədənələrlə yanaşı, ərəb ölkələrində öz hakimiyyətini, dövlətini, nüfuzunu itirmiş varlılar, xəlifələr, tayfa başçıları da olurdu.

750-ci ildə Şərqi (Dəməşqdə) Abbasilər sülaləsi qələbə çaldıqdan sonra əməvilərin bir çox tərəfdarları İspaniyaya qaçmağa məcbur oldular. İspaniyada yeni Əndəlus-əməvilər dövlətinin bünövrəsini qoyan Əbd ər-Rəhman (756-788) da belə qaçqınlardan idi. VIII əsrdən başlayaraq İspaniya uzun müddət ərəb ədəbiyyatı və mədəniyyətinin Qərbdəki mərkəzinə çevrildi. Ərəblərin İspaniyada öz mövqelərini belə təzə möhkəmləndirmələrinin əsas səbəbi ilk növbədə ondan ibarət idi ki, İspaniyaya köçmüş ərəblər öz ölkələri ilə İspaniya arasında kəskin fərq hiss etmədilər. Burada da geniş və sərbəst fəaliyyət göstərmək imkanına malik idilər. Belə ki, İspaniya Şimali Afrika və Mərkəzlə yaxın qonşu olduğundan bu ölkələr arasında müəyyən siyasi, ictimai, mədəni bağlılıq, yaxınlıq var idi.

Ərəblər İspaniyaya daxil olduqdan və islam dinini burada yayıb, təbliğ etdikdən sonra yerli əhalinin müəyyən hissəsi islamı qəbul edib müsəlmanlaşmışdı. İslamı qəbul etmiş ispanlar yeni ictimai sinif təşkil edirdilər və ərəblər onları «müvəllədlər», yəni qəbul olunmuş müsəlmanlar adlandırırdılar.² İspaniyada xalis müsəlmanlar (ərəblər) və xristianlarla yanaşı, bərbərlər, müvəllədlər də yaşayırdı. Təbii ki, tərkibi belə müxtəlif olan əhali arasında tez-tez toqquşmalar baş verirdi.

I Əbd ər-Rəhman dövründən başlanan bu çəkişmələr ondan sonra hakimiyyət başına gələn Hişam (788-786), I Həkəm (796-822) və II Əbd ər-Rəhman (822-852) dövrlərində daha da qüvvətlənmişdi.

Ərəblərin İspaniyadakı hakimiyyətlərinin ilk dövründə ədəbiyyat və mədəniyyətin ləng inkişaf etməsinin də əsas səbəbi buradan irəli gəlir. Ölkə daxilindəki vəziyyətin gərginliyi bütün səy və diqqəti

iqtisadi və hərbi cəhətdən möhkəmlənməyə cəlb etmişdi. Digər tərəfdən bu dövrdə Əndəlusiyaya Bağdadın, Abbasilər sülaləsinin tamamilə təsiri altında idi, bir növ, onun kənar əyalətinə çevrilmişdi və müstəqil inkişaf mərhələsinə qədəm qoymamışdı.

912-ci ildən (III Əbd ər-Rəhmanın (912-961) hakimiyyətə gəldiyi dövrdən) İspaniyada ərəb mədəniyyəti, ədəbiyyatı və incəsənəti sürətlə inkişaf edib özünün ən yüksək zirvəsinə çatır.³ Məhz bu dövrdə yaranan əsərlər müsəlman mədəniyyətinin ən qiymətli nümunələri sırasında daxil olmuşdur.⁴ III Əbd ər-Rəhman birinci növbədə Əndəlusiyada olan bütün ərəb dövlətlərini birləşdirib, 929-cu ildə İspaniyada ilk ərəb xəlifəliyi olan – Kordova xəlifətini yaradır və özünü xəlifə elan edir.⁵

III Əbd ər-Rəhman hakimiyyətini daha təhlükəsiz etmək və bu dövrdə Şimali Afrika da baş qaldıran fatimilər hərəkatından özünü qorumaq məqsədilə ölkəni hərbi cəhətdən möhkəmləndirməklə yanaşı, qonşu Avropa ölkələri ilə danışıqlar aparmağa, saziş girməyə başlayır. Bu da ərəb İspaniyası ilə Avro-

¹ И.Ю.Крачковский. Арабская культура в Испании, М.-Л., 1937, с.66

² R.A.Nicholson. A literary history of the Arabs, London, 1923, с.408.

³ محمد عبد المنعم خفاجة، «قصة الأدب في الأندلس»، بيروت، 1933، ص. 65

⁴ X.A.Гибб. Арабская литература, М., 1960, с.75.

⁵ Islam ansiklopedisi, İstanbul, 1945, с.272.

pa ölkələri arasında qarşılıqlı iqtisadi və mədəni əlaqələrin yaranması üçün başlanmış olur.

III Əbd-ər-Rəhman ərəb İspaniyasını nöinki iqtisadi-siyasi cəhətdən möhkəmləndirmək, habelə onun mədəni cəhətdən Bağdad xalifəliyinin təsirindən qurtarın, elm, ədəbiyyat, mədəniyyət ocağına çevirmək istəyirdi.

III Əbd-ər-Rəhman öz məqsədinə müəyyən dəroəcə nail ola bilmişdi. Onun Kordovaadək sarayı dövrün ən qabaqçıl adamlarının – alimlərin, şairlərin, nəsirlərin məclisinə çevrilmişdi. Xalifənin ömiri ilə fars və yunan dillərində olan bir çox elmi əsərlər ərəb dilinə tərcümə edilmiş, üzvi köçürülmüş və Kordovağa gətirilmişdi.

Xalifənin elmə, ədəbiyyata olan bu meylini görən İspaniyadakı digər orfayta başçılar da, xüsusilə Toledo, Qrenada, Sevilayda olan hökmdarlar saraylarında təz-təz şairlərin, alimlərin, filosofların, təbiişünasların təşkil etdiyi, seir gələcəli keçirdirilən «İspaniyadakı ədəbiyyat məclisləri müxtəlif ədəbi janrlar, əlvan rəqs lövhələri ilə zəngin olan ən böyük şeir meydanlarından, ən özəmətli gözəllik və ən parlaq ictimai əqli həyat təhəzüratından ibarət»⁶

Bu dövrdə ədəbiyyat almində ən çox möşurlaşan yazıçılardan İbn Əbd Rəbbihinin, İbn Haninin, İbn Bəssamın, İbn əl-Kutuyənin adlarını çəkmək olar.

III Əbd-ər-Rəhmanın sarayına axışan şairlərin ən qüvvətli İbn Əbd Rəbbihi (860-940)⁷ idi. İbn Bəssam «əl-Cəzirə əhlinin gözəlliyinə dair xəzinə» («əz-Zəxirə fi məhasin əhli-l-Cəzirə») və İbn Xəldun «Müqəddəmə» (əl-Muqəddəmə) kimi məşhur əsərlərində bu şairin yaradıcılığını yüksək qiymət verməyə və onu klassik ərəb ədəbiyyatının ən bariz nümayəndələrindən biri adlandırmışlar.⁸

İbn Əbd-Rəbbihi ən çox mədi yazan şair və «əl-İqdu-l-fərid» adlı antologiyasının müəllifi kimi tanınmışdır. O, mədi şeirlərinin, demək olar ki, hamısını III Əbd-ər-Rəhmana həsr etmişdir. Bu dövr İspaniyada bözi şairlər qəhrəmanlıq poeması yazmaq məşğul idilər. Bu poemaların əsas mövzusu ərəb hökmdarlarının İspaniyadakı sərgüzəştli təşkil etdiirdi. İbn Əbd Rəbbihi də III Əbd-ər-Rəhmanın yürürlərinə və qəhrəmanlıqlarına həsr edilmiş becaz bir poema yazmaq əhd göstərmişdi. Lakin rəcoz ölçüsündə yazılmış bu poema bədii-estetik xüsusiyyətlərinin zəifliyi noticəsində bədi əsər səviyyəsinə qalxmamış və tarixi hadisələrin mənzum formada sadəcə təsviri olaraq qalmışdır.

İbn Əbd-Rəbbihi mədhi şair olmaqca yanaşı, həyatın bütün nəmənələrindən istifadə etməyə, şən, nikbin həyat sürməyə, sevməyə və sevilməyə çağırın qəzəllərini, lirik şeirlərini də müəllifdir. Ömrünün axırlarında isə o, «İbu Huvas kimi peşman

olmuş və günahlarını yumaq üçün gönc ikon yazdığı hər qəzəlo homin ölədə və homin formada bir təvəbə şəri yazmışdır.

İbn Əbd Rəbbihi şəre yeni, orijinal bir məzmun gətirmişdir. O, elmin bəzi müəssisələrindən daha anlaşılın və yadda qalın olma məqsədilə onları şeirə ifadə etmək təşəbbüsünü irəli sürmüşdür və poetik dilinlərin əsası və tarix elmi haqqında bir neçə rəcoz yazmışdır.

III Əbd-ər-Rəhmanın hakimiyyəti dövründə İspaniyada nəsr janrı inkişaf etməyə başlayır. Nəsrin inkişafı əsasan bu istiqamətlərdə gedir: dəfərxana ədəbiyyatı (rəsmi ədəbiyyat – nəsr-əd-davain), ictimai mekturlar («ər-rosa-İlu-l-ictimaiyyə»), ədəbi mekturlar («ər-rosa-İlu-l-ədəbiyyə»), fantastik, xəyalı əsərlər (ən-nəsr-əl-xəyalı), xitabələr (kitabə).¹⁰

Şərqin məşhur nəsr əsərləri İspaniyada böyük nüfuzə malik idi. Ədəbiyyatın bütün sahələrində Şərqlən gətirilməyə çalışın Əndəlus ədibləri İbn əl-Mukaffa, əl-Cahiz, İbn əl-Əmid üstünlüə təqild etməyə, qüvvətli nəsr əsərləri yazmaqca çalışırdılar.

Nəsr əsərlərinin əsas məzmununu ictimai-falsəfi mövzular, seçgi məacəraları, dövşlətlər arasında olan münasqələrlərin təsviri və s. təşkil etdiirdi.

İbn Əbd Rəbbihinin «Nadir boyunbağ», İbn Bəssamın «Xəzinə», İbn Şüheydonin «Təvəbələr və tufanlar» («ət-Tavabü v-a-z-zavabü v-ə») s. əsərləri Əndəlus nəsrinin ən gözəl nümunələrindədir.

Ərəb ədəbiyyatının ən mühüm mənbələrindən biri sayılan «Nadir boyunbağ» İbn Əbd Rəbbihinin şah əsəridir.¹¹ 25 fəsilədən ibarət olan bu əsərin hər fəsilə bir qiymətli dəşin adı ilə bağlanır. İbn Əbd Rəbbihi burada müxtəlif ədəbi janrlardan istifadə etmiş, əsərə mekturlar, hekayələr, mənsur və mənzum şeir parçaları salmışdır.

İbn Əbd Rəbbihinin əsəri yazmaqca əsas məqsədi Şərq ədibləri haqqında məlumat vermək olmuşsa da, müəllif bözi mühüm ictimai-siyasi, ədəbi, tarixi və əxlaqi məsələlərdə də toxunmuşdur.

Ərəb ədəbiyyatşünaslarının fikrincə, «Nadir boyunbağ»nın yazılışında İbn Əbd Rəbbihi əl-Cahiz (775-868) yaradıcılığında və xüsusilə İbn Kutubeynin (889-cu ildə ölmüşdür) məşhur «Xəbər-lərin mənbəyi» («Uyun əl-xəbar») ensiklopediyasından istifadə etmişdir.¹²

⁶ M.Xəfəfə. Göstərilən əsəri, sah. 236.

⁷ Sah. 90 «1924 القبر في الانطس». «مغيب، بلاغة العرب في الانطس».

⁸ Yeno orada, sah.92.

⁹ Rəcoz رجز (–oruz behrinin ən qədimlərdən biridir. Əsas təvəssili müstəfilərdir. Əsil paraqıçı oru ərzunda üz müstəfilərdən ibarətdir).

¹⁰ M.Xəfəfə. Göstərilən əsəri, sah.254.

¹¹ P.A.Hnikoz. Göstərilən əsəri, sah. 347.

¹² Ə.Dəyf. Göstərilən əsəri, sah. 92.

III Əbd-ər-Rəhman sarayının digər məşur şairi İbn Hani (937-973)¹³ idi. Cox gənc yaşlarında vəfat etdiyinə baxmayaraq, İbn Hani özündən sonra qiymətli ədəbi iri qoymuşdur.

İbn Hani əl-Mutəəbbinin (915-965) pərəştəkarlarından və onun təqild edən şairlərindən idi. Bu iki şairin, xüsusilə, mədi şeirləri arasında böyük oxşarlıq var. İbn Haninin də mədi şeirləri mühəribərlər, ordunun təsviri, qoşun başçılarının tərifli ilə doludur. İbn Hani 60-cu cərd mədi qəsidəsinin müəllifidir. Bu qəsidələrin məzmununda fəlsəfi ruh üstünlük təşkil edir, şeirlərin dili isə çox qəliz, quru və çətin anlaşılardır.

İbn Hani qəsidələrini təmələqə klassik ərəb poeziyasının ən tipik nümunələri hesab etmək olar. Əbu-l-Əla əl-Məorri (973-1057) bu qəsidələrin müəllifi haqqında demişdir:

ما تشبه الا برجي تلحن قرونا لاجل التعفة التي في فقلته

(Mən onun yalnız öz sözlərinin gurlutusu ilə əsrləri tövdiyə dəyirmanla müqayisə edə bilərəm).

III Əbd-ər-Rəhmanın mədəniyyətin və elmin inkişafı naminə başladığı işləri onun oğlu II əl-Həkam (961-976) müvəffəqiyyətlə davam etdiirdi.

II əl-Həkam hakimiyyəti dövründə ərəb-İspan mədəniyyəti özünün ən yüksək zirvəsinə qaldı, ərəb İspaniyanı akademiya, ali və orta mekturlar şəbəkəsinə çevrildi. Xəlifə bütün təbəqədən olan adamların oxuması üçün çalısır, yoxsullar üçün əsaslıx pulsuz mekturlar açılır. Ali mekturlərdə dərs demək üçün Şərqlən məşur alimləri İspaniyaya dəvət olunduru. Kordova universitetinin ədəbiyyat və dil fakültəsində dərs demək üçün Əbu Əli əl-Kali (967-ci ildə ölmüşdür) və onun iki itədadı tələbəsi – Zühəydi (989-cu ildə vəfat etmişdir) və xilafətdən əvvəlki müsəlman İspaniyanı tarixinin müəllifi İbn əl-Kutuyə (977-ci ildə vəfat etmişdir) Bağdadın Kordovağa köçürülmüşdür. «Kordova universiteti dünyanın ən məşur universitetlərdən idi. Mühazirələr keçən baş məsciddə Əbu Bəkr İbn Ömər Məhəmmədlə əlaqədar olan ənənələrli tədqiq etdiirdi. Bağdadlı Əbu Əli əl-Kali qədim ərəblərin dili, atalar sözləri və poeziyanı haqqında ətraflı məlumat verirdi. Qrammatika dərslərini İspaniyann ən gəlməli qrammatika olan İbn əl-Kutuyə deyirdi... Tələbələr çox dül və hüquq əyləriminə həvə göstərdilər. Bələ ki, bu elmlər öyrənilməsi ən gəlməli mənsəblərə yol açrdı».¹⁴

II əl-Həkamın sarayı dünyanın ən zəngin kitabxanasına çevrilmişdi. O öz hakimiyyəti dövründə «bütün Abbasi xalifələrinin toplaya bildikləri əsərlərin sayı

qədar nədir və qiymətli kitablar toplanmışdır».¹⁶

II əl-Həkamın təşkil etdiyi kitabxana təxminən 400 minə Yaxın şərq əhatə etdiirdi.¹⁷ Bu əsərlər müəllifləri və yazılma tarixi haqqında məlumat verən böyük kataloqlar tərtib etdiirdi. Xəlifə özü kitabxananın ədəbi oluması ilə məşğul olur və onun qiymətli kitabları zənginləşməsinə pul ösürmədi. Ərəb mənsəblərində deyildiyinə görə, II əl-Həkam Əbu-Fərac əl-İsfahaninin (897-967) «Nəğmələr kitabı» (Kitabul-l-ğani) əsərinin əyləzəməsinə əldə etmək üçün 100 min dinar qızıl vermişdi.¹⁸

A.Krımksinin qeyd etdiyi kimi, «bu kitabxana İbn Sinanı vələh edən Buxaradakı Səsanı əmirinin məşur kitabxanasından gətir qalmırdı».¹⁹

Lakin təvəssilə qeyd etmək lazımdır ki, bu qiymətli irsədən yalnız çox cüzi bir hissə indiyə kimi qorunub saxlanlıa qəbirlənmiş. Bu kitabxananın hətta on nədir nüsxələri belə məşv olmuşdur.

Tarixdə məarifpərvər bir xəlifə kimi tanınan II əl-Həkamın İspaniyada gətirdi mədəniyyətinin, elm və ədəbiyyatının inkişafı üçün görüldüyü işlər onun ölümlü ilə də başa çatır.

Atasının ölümündən sonra hakimiyyəti keçmiş II Həşim (976-1013) bacarıqlı ucundan ölkəni onun ələsinin yaxın adamı olan qədar, mürtəc İbn Əbu Əmir (sonralar əl-Əmir əl-Mənsur adlı məşurlaşmışdır) idarə etdiirdi. Əl-Mənsur nöinki ərəblərin mədəni, elmi inkişafına məm oldu, o, hətta II əl-Həkamın toplanmış əsərlərini çoxunu ətrafında olan mürtəc ruhənlərin təkədi ilə dimə zədi kitablar adlandıraraq 978-ic ildə şəhərin mərkəzində yandırdı. «O əmir etdi ki, qədim elmləri əhatə edən bütün kitablar məhv edilsin. Bu kitabların bir hissəsi yandırdıldı, qalanları quyulara atıldı, torpağa basdırıldı və ya başqa yollarla məhv edilmiş».²⁰ 50 il sonra məşur kordovaalı alim İbn Həzmi əl-Mənsurun bu vəhdəsinin lənətləyərək yazmışdır: «Siz qazqları yazdın bəlirsəniz, əgər qazqlar üzə yazılanları oxu. Onlar mənim qəlbimə gilsənizmiş. Mən hara gətsəm onları mənimlə gedəcəək, harda qalsam mənimlə qalacaq, mənimlə birlikdə qəbirlə yatacaqlar».²¹

¹³ Ə.Dəyf. Göstərilən əsəri, sah. 174.

¹⁴ Yeno orada, sah.176.

¹⁵ P.A.Hnikoz. Göstərilən əsəri, sah. 419-420.

¹⁶ Ситат Тоскаевский. Категория ишвей (Табугату-узлама). Франц дилmə тарихинə R.Blachere fe livre qes, Categories des Nations, Paris, 1925, sah. 12.

¹⁷ Sitat E.Levy-Provansalim «Арабская культура в Испанию» (M. 1967 kitabından götürülmüşdür, sah. 51.)

¹⁸ P.A.Hnikoz. Göstərilən əsəri, sah. 419.

¹⁹ M.Xəfəfə. Göstərilən əsəri, sah. 195.

²⁰ A.E.Krımksinin. история арабов и арабской литературы. С. III, M., 1914, sah. 12.

²¹ С.Толедский. Göstərilən əsəri, sah. 126.

²² A.Krımksinin. Göstərilən əsəri, sah. 14.

Əl-Mensurun ölümindən sonra (1002) Kordova dövləti bir neçə əməvi hökmdarlarının əli altında olur.

X-XI əsrlərdə Əndulus ədəbiyyatında şeir sürətlə inkişaf etməyə başlayır. Bu dövrün poeziyasında ərəb şeirinin əhəmiyyəti formaları və məzmunu hiss olunurdu. Şairlərin yaradıcılığında orijinallığa baxmayaraq, bu dövr Əndulus poeziyası bütünlüklə klassik Şərq poeziyası idi.

Bu dövrdə Əndulus şeirində üstünlük təşkil edən əsas mövzular aşağıdakılardan ibarət idi:

1. Vətən həsrəti ilə yazılmış şeirlər. Doğma torpaqlarından uzaq düşmüş ərəblər qəm, qüssə və kədərini şeir vasitəsilə ifadə edirdilər.

2. Təbiət təsvirinə həsr edilmiş şeirlər. İspaniyanın gözəl, cəzbedici təbiəti şairlərə ilham verirdi. Onlar İspaniyanın bağlarını, vadi və dağlarını, yayını, qışını, gecəsini və gündüzünü, təbiətlə bağlı olan hər bir hadisəsinə bütün bəyaları ilə vəsf edən yeni şeirlər yazırdılar. Məsələn olaraq, İbn Həmdisən (1055-1132) Əndulusiyanın gözəl çiçəklərinə həsr etdiyi şeirindən bir parçanı göstərmək olar:

يا حسنها دائرة
من ياسمين كالحيلى
فلورد قد قلبها
من حلة من جخل
كعائق و حبه
تغملأ بالقلق
فاحمر ذا من جخل
واصفرا ذا من وجل 22

(Nə gözəl dəstdədir
Yasəmönün, ələ bil cəvahiratır,
Qızıl gül qarşılada onu
Xocalət geyimində.
Bir-birinə göz vuran
aşi və maşuq kimi,
Utancaqlıqdan qızardı
və qorxudan saraldı.)

İspaniyanın gözəl memarlıq abidələrinə həsr edilmiş şeir təsviri şeirlər içərisində xüsusi yer tutur. Bu şeirlərdə Əndulus şairləri müxtəlif təşəbbürlərdən, bənəzmələrdən istifadə edir, təsvirini verdikləri obyektə dünyanın ən nadir nemətləri, mücülzələri ilə müqayisə etməyə çalışırdılar. Məsələn, «Mədrəcət-ən-Nəsim» qəsrinin tərifinə həsr edilmiş şeirdən bir parçada oxuyuruq:

"قصر بدرجة النسيم تحنثت
فيه الرياض بسرها المستور
فضاض الخورق والسدير سموه

وشى قصور الزوم ذات قصور
لأت العمام عمامة مسكية
واقام في روض من الكافور
غنى الربيع به محلس وصفه
فلقتر من نور بروق و نور
فالروح يصحب حلة من سندس
تزهى بلولو طلبها المنثور
والنخل كالعديد الحصان تقرت
بسبابك المنظوم والمنثور
والرمل في حيك النسيم كالماء
أبدي عيونك سولف المنعور
والبحر يرعد منه مكنه
درع تشن بمعطوف مفور
وكنا و النصر بجمع شملنا
في الاقاب بين كواكب و بدرور 23

(Mədrəcət-ən-Nəsim) sarayı, oradakı
bağlar onun giczi sirdindən danışdı.
Bu sarayın qarşısında Xavərnək, Sadir
və Rum sarayları başlarını aydırdı.
Bulduklar onun başına mişk Əmmaməsi qoydu,
bağı kafur ətri bürüdü.
Bahar bunlarla öz gözəlliyini zənginləşdirdi,
gülün açılmasından işıq saçıldı.
Üzörinə şəh damcılarında mirvar səpələmiş
ağacları taftadan paltar geyindilər.
Palma ağacları cavan atlar kimi
nizamlı və dağınıq halda səpələnmişdilər.
Qum üzərindəki kuləkənd əmələ gəlmiş dalğalar
gicgəhdə qorxudan əmələ gəlmiş qarışlaq kimidir.
Donuz öz bədənini qiymətli parçadan olan
qalxan soyuqdan tıtrayan kimi titədir.
Və saray bizim hamızız
ulduzları ilə ay arasındakı üfiqədə birləşdirir.)

Əndulus şairlərinin vəsf şeirləri təkcə təbiət təsviri çərçivəsində qalmır. Bu şeirlərdə məhəbbət və dostluq, tərif və tənə, sevinc və kədər, nikbinlik və faciə motivləri var idi. Belə şeirlərdə həmişin o dövrün musiqisi, raqsları, aylançaları, dəbdə olan parça və geyimləri haqqında məlumat vermək də mühüm şerh hesab olunurdu. Bu vəsf şeirləri klassik ərəb şeirindən fərqli olaraq, uzun-uzadı, cansızlığı təsvirlərdən, təkrarlardan, sönük bəyarlardan uzaqdı.

3. Mədh şeirləri. Ümumiyyətlə, Şərq poeziyasında olduğu kimi, Əndulus şeirində də mədh görkəmləri yerlərdən birini tuturdu. Xüsusilə sarayda yaşayan şairlər bu formaya daha tez-tez müraciət edirdilər. Lakin bu şairlərin orijinallığı onda ibarət idi ki, onların mədh şeirlərində tərif olunan şəxsin

22 Dayf. Göstərilən əsəri, sah. 39.

23 Yəno orada, sah. 38-39.

mərdliyi, əliaçıqlığı, vüqarı, böyüklüyü ilə yanaşı, bu şəxsin həyatı, yaşadığı sarayın görünüşü, kef, şərəb məclisinin təsviri da verilir. Bu da o dövr İspaniya xəlifələrinin şəxsi həyatı, məişət-oxlaq tərzini haqqında müasir oxucuda müəyyən təsəvvür oyanmağa imkan verir.

Əndulus poeziyasında qadın gözəlliyinə həsr edilmiş nəsib şeirlər, taxtdan düşmüş, iflaslaşmış xəlifələrə yazılmış mersiylər də aze deyildir.

Əndulus şairləri qarşılıqları qoyduqları mövzuları daha sərbəst istifadə etmək xatirinə çox zaman ənənəvi şeir formalarının məcburi çərçivəsindən çıxıb, daha axıcı, elastik formalar axtarırdılar. Digər tərəfdən İspaniyadakı şairlər başqa xalqların «qafiyə» və «rədləndirilmiş» şeirlərini, nəğmələrini eşidirdilər. İspaniya torpaqları səyahət xanədanları on çox axışığı verdiyən yerlərdən idi. Bu xanədanların oxuduqları gözəl, ahangdar nəğmələr ərəb şairlərinə də vələh edirdi. Onlar da Əndulus serini belə melodik, xoşa gələn etmək üçün çoxdan bir qəbul edilmiş formaları qurban verirdilər.

Trabudər şair Öbu Bəkr İbn Kuzman (1160-cı ildə ölmüşdür) ilk dəfə Şərq poeziyası üçün yeni olan formada şeir yazır.²⁴ Beləliklə də, İspaniyada bəndi şeir forması, - muvəşşah əmələ gəlir.²⁵

Muvəşşah adətən 4-10 bənddən ibarət olurdu. Beytin xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, birinci beytin və ya bir neçə əvvəlki beytlərin bütün misraları eyni olduğu olub, bir-biri ilə qafiyələnirdi. Sonrakı beytlər sərbəst, yalnız sonuncu beytin misraları başdakı beytin misraları ilə homqafiyə olurdu. Aşağıda Lisan əd-Din İbn Xətibin (1874-cü ildə ölmüşdür) muvəşşah şeirindən misal gətirilir:

"جاءك الغيث اذا الغيث همى
يا زمن الوصل بالانلس
لم يكن و صلك الال حلمنا
في الكرى او خلسة المختلس
و الحيا قد جلل الروضى سنى
فتعد الزهر منه تيسم
وروى النعمان عن ماء السماء
كيف يروي ملك من أنس
فكساء الحون تسمى معلما
يزدهى منه باهه ملبس
في ليل كتمت سر البوى
بالجنى لولا شمس الغرز
... هل درى طيبى الحمى ان قنقى
قلب صنب حله عن مكس
فيو في مرو و خلق مثل ما
لعبت ربح الصبا بالقبس"

(Yağış yağarkən o, səni saxavətlə səpələdi,
eh Əndulusdakı görüş zamanı.
Sənənlə görüş yalnız rəya idi
xüdələrdə və ya israfçının xəlvaltində.
Yağış bağları gözəlliklə səpələdi
və çiçəklər gülləmədi.)

Nöman mə-u-Somadən (səmə yağışından)
Malik Anisədən danışan kimi danışdı.
Gözəlliklə ona olvan paltar geyindirirdi
o paltar onu daha da parıldadı.
Gənc qalbin məhəbbətinə zülmət bürüyürdü,
əgər nəğmə günəşin səfəqləri olmasa idi.
... Maral ələ bir yer bilirmiki,
oda gəncin qalbi sıldan səfəqlənsin?
O, od və havayın içərisində
Şimal küləyi əlovu titrədən kimi titrəsin.)

Gördüyü kimi, bu muvəşşah şeir aa bu qd... aa üsulu qafiyələnmişdir. Bu bəndi şeir növbü ərəb poeziyasına gətirilmiş bir yenilik idi.

Ənduluslu muvəşşaha bir də ona görə tez-tez müraciət edirdilər ki, bu formada ərəb serinə xas olan bütün ənənəvi ölçülərdən istifadə etmədiklərinə görə yazır. Muvəşşah formasında yazılmış Əndulus şeirləri klassik ərəb poeziyasının qiymətli nümunələrinəndir.

Bəzən Əndulus şairlərinin əsərləri qrammatik qanunlar nöqtəyi-nəzərdən müəmmül olurdu. Bu da müəlliflərin ərəb torpağından uzaq olmalarından irəli gəlirdi üçün onlara başlaşırdılar. Təzliklə muvəşşah bəndi İspaniyada, Şimali Afrikada və Misirdə yayılır.

Yalnız XIII əsrdən sonra muvəşşah tənəzzül etməyə başlayır. Muvəşşahın yerini onun təsiri ilə yaranan yeni janr - zəcəl (زجل) xalq nəğməsi tutur.²⁶ Zəcəl quruluşu və məzmunu etibarilə muvəşşaha yaxın idi, lakin tamamilə xalq dilində yazılırdı. Səhəb formada müasir ərəb şairləri səhnə əsərləri, qəhrəmanlıq poemaları yazırdılar. Bu formanın şahsında müasir ərəb poeziyası bütün ənənəvi Avropa şeir janrlarında çıxış edə bilər.

24 R.A.Nikolson. Göstərilən əsəri, sah. 417.

25 Muvəşşah haqqında bax:

الخرطوب، الموسوعات الاندلسية، ناشلتها و تطورها، بيروت 1965

26 Zəcəl haqqında bax:

فيروز آبادى، مكتب و اقواس في شرح لغوي، جلد 23، 131، 132، 133